

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅՈՒՆՆ ԵՐԿՐԱՆՈՒՄ
1919 թ. ՎԵՐՋԻՆ – 1920 թ. ՄԿՁԲԻՆ

Արմենուհի Վ. Ղամբարյան

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. 1919 թ. սեպտեմբերի վերջին Հայաստանի առաջին Հանրապետության կառավարության կողմից ԱՄՆ-ում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ նշանակվեց Գարեգին Փաստրմաճյանը (Արմեն Գարո): Նա ժամանեց ԱՄՆ հոկտեմբերի սկզբին և առաջիկա ամիսների ընթացքում գործեց Միացյալ Նահանգներ գործուղված ՀՀ պաշտոնական պատվիրակության՝ Հ. Քաջազնունու քաղաքացիական առաքելության շրջանակներում: Մեթոդներ և նյութեր. Հնդվածը հիմնված է հետազոտման պատմահամեմատական մեթոդի վրա: Աշխատանքում ներկայացված տեղեկությունները մամուլի և արխիվային նյութերի վերլուծության արդյունք են: Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառվել են պատմահամեմատական մեթոդի համադրման և հակադրման սկզբունքները: Վերլուծություն. ԱՄՆ-ում Գ. Փաստրմաճյանը համագործակցում էր ոչ միայն քաղաքացիական պատվիրակության, այլև այստեղ ժամանած ՀՀ ռազմական առաքելության հետ: Նա պաշտոնական ներկայացուցչություն էր բացել Վաշինգտոնում և հանդես էր գալիս ճկուն դիվանագիտական գործունեությամբ: Գարոյի ներդրած ջանքերի շնորհիվ տնտեսական որոշ հարցերի մասնակի լուծում էր ապահովվել, կազմակերպվել էին հայ զինվորականության հանդիպումներ ԱՄՆ-ի ռազմական բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Այդուհանդերձ, Փաստրմաճյանի գործունեության հիմնական ուղղությունը քաղաքական՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի երիտասարդ Հանրապետության անկախության ճանաչման և վերջինիս հովանավորության՝ մանդատի հարցերի լուծումներն ապահովելն էր: Արդյունքներ. Քաղաքական ոլորտում Գ. Փաստրմաճյանի դիվանագիտական ակտիվությունը հաջողություն չունեցավ: Ճիշտ է, 1920 թ. ապրիլի վերջին ԱՄՆ կառավարությունը, թեպետև դե ֆակտո, ճանաչեց Հայաս-

տանի անկախ հանրապետությունը, իսկ Գարոն էլ պաշտոնապես ընդունվեց որպես ՀՀ դեսպան, սակայն հայ դիվանագետի ոգևորությունն առաջացրած այս հանգամանքը չէր երաշխավորում որևէ լուրջ դրական քայլ նորանկախ Հանրապետության համար: Ավելին, ընդամենը մեկ ամիս անց ԱՄՆ-ի կառավարությունը մերժեց ՀՀ մանդատի ստանձնումը: **Բանալի բառեր՝** Հայաստանի Հանրապետություն, ԱՄՆ, Գ. Փաստրմաճյան, մանդատ, անկախություն, լիազոր ներկայացուցիչ, առաքելություն, Պետական դեպարտամենտ: **Ինչպես հղել՝** Ղամբարյան Ա. Հայաստանի առաջին Հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցչությունն ԱՄՆ-ում 1919թ. վերջին - 1920թ. սկզբին // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2025: Հ. 2(28), 54-65 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-54

DIPLOMATIC REPRESENTATION OF THE FIRST REPUBLIC OF ARMENIA IN THE USA IN LATE 1919 - EARLY 1920

Armenuhi V. Ghambaryan

Institute of History of the National Academy of Sciences, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: At the end of September 1919, the Government of the First Republic of Armenia appointed Garegin Pasdermadjian (Armen Garo) as the Republic's plenipotentiary representative to the USA. He arrived in the United States in early October and over the following months acted as part of the Kajaznuni's Civil mission - the official delegation of the Republic of Armenia sent to the United States. **Methods and materials:** This article is based on the historical-comparative research method. The information presented in this paper is the result of an analysis of the investigated sources: press materials and archival materials. The principles of comparison and contrast of the historical-comparative method were applied throughout the study. **Analysis:** G. Pasdermadjian collaborated not only with the Civil delegation in the United States, but also with the military mission of the Republic arousing the Armenian diplomat's enthusiasm, did not guarantee any serious positive step for the newly independent Republic. Moreover, a month later, the US administration officially rejected the adoption of the mandate of the Republic of Armenia. **Results:** In the political sphere, G. Pasdermadjian's diplomatic activity was unsuccessful. It is true that in late April 1920, the U.S. government, de facto, recognized the independence of the Republic of Armenia, and Garo was officially accepted as the Armenian ambassador. However, this circumstance, which had initially inspired the Armenian diplomat, did not guarantee any significant positive developments for the newly independent Republic.

Key words: Republic of Armenia, USA, G. Pasdermadjian, mandate, independence, authorized representative, mission, State Department.

Citation: Ghambaryan A. *Diplomatic Representation of the First Republic of Armenia in the USA in Late 1919 - Early 1920* // "Scientific Works" of SCAS NAS RA. Gyumri, 2025: Vol. 2 (28).

54-65 pp.. DOI:10.52971/18294316-2025.28.2-54

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն. Անկախության հռչակման առաջին իսկ օրվանից Հայաստանի առաջին Հանրապետությանը վիճակված էր անցնել փորձություններով լի դժվարագույն

ճանապարհ: 1918 թ. մայիսից մինչև խոր աշուն՝ Առաջին աշխարհամարտի ավարտը, նորածին Հանրապետությունն արտաքին քաղաքականության դաշտում, կռիվ տալով իր ֆիզիկական գոյության համար, միննույն ժամանակ ծանր պայքար էր մղում երկրի ներքին խնդիրներին հնարավոր չափով լուծում ապահովելու համար:

Ներքին և արտաքին աղետալի վիճակը շարունակվեց և 1919 թ.: Հանրապետության Խորհրդարանի կողմից 1919 թ. փետրվարի 4-ին հաստատված օրինագծի համաձայն՝ կազմավորվում է հատուկ՝ քաղաքացիական առաքելություն [11, էջեր 254-257], որին սովի դեմն առնելու նպատակով հանձնարարվում է ուղևորվել Եվրոպա և Հյուսիսային Ամերիկա ու խնդրել մեծ տերություններին՝ տնտեսական օգնություն, առաջին հերթին անունդ տրամադրել Հայաստանի Հանրապետությանը [3, էջ 167]: Կառավարության այս պաշտոնական պատվիրակության նախագահ է նշանակվում ՀՀ առաջին վարչապետ Հովհաննես Քաջազնունին, իսկ կազմում ընդգրկված էին տնտեսական խորհրդականներ՝ ֆինանսների նախկին նախարար Արտաշես Էնֆիաջյանն ու գյուղատնտես Արտեմ Փիրալյանը, ինչպես նաև կապիտան Սուրեն Մելիքյանը՝ իբրև նախագահի քարտուղար:

Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական պատվիրակությունը 1919 թ. մայիսի վերջին ուղևորվում է Եվրոպա և հունիսի 16-ին հասնում Փարիզ [2, ֆ. 200, ց. 2, գ. 59, մաս 2, թ. 1]: Այստեղից առաքելության անդամները՝ թե՛ պաշտոնական և թե՛ մասնավոր հանդիպումներ ունենալու նպատակով այցելում են նաև բրիտանական մայրաքաղաք: Եվրոպայում անցկացրած նպատակային աշխատանքով լի մի քանի ամիսները, փաստացի, չեն հանգեցնում զգալի արդյունքների: Ակնհայտ էր, որ դաշնակից պետություններն առանձնապես չէին ցանկանում հոգալ հայ ժողովրդի՝ այս պահին խիստ անհրաժեշտ տնտեսական կարիքները և, ավելին, պարզ էր դառնում աստիճանաբար, որ նրանք նաև չէին պատրաստվում քաղաքական վճռականություն դրսևորել Հայաստանի Հանրապետության վերաբերյալ: Ուստիև աջակցություն ստանալու անհրաժեշտությունը ստիպում է հայկական պատվիրակներին հայացքն ուղղել դեպի Ամերիկա՝ Միացյալ Նահանգներ:

1919 թ. սեպտեմբերին Փարիզում՝ Ավետիս Ահարոնյանի գլխավորած Հայաստանի Հանրապետության և Պողոս Նուբարի ղեկավարած Ազգային պատվիրակությունների համատեղ նիստում որոշում է կայացվում՝ դիմել ամերիկյան կառավարությանը, և դա պաշտոնապես և ուղղակիորեն անել հենց ԱՄՆ-ում՝ Վաշինգտոնում [2, ֆ. 200, ց. 1, գ. 290, թթ. 55-60]: Այս որոշումը հաստատվում է Հանրապետության ղեկավարության կողմից: Հ. Քաջազնունու աշխատանքային խումբը պետք է դիմեր Հայաստանի Խորհրդի անունից Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարությանը և խնդրեր նրանց օգնությունը՝ ներմուծելու Հայաստան երկրին պակասող պարենը և առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ [11, էջ 255: 4, էջ 566] :

Առաքելությունը, ԱՄՆ-ից տնտեսական աջակցություն ստանալու հիմնական նպատակից բացի, լիազորվում էր նաև ապահովել քաղաքական և ռազմական բնութի որոշ հարցերի լուծում: Ինչ վերաբերում էր ռազմական հարցերին և ակնկալվող օգնությանը, ապա վերջիններիս բարձրացման և ընթացք տալու համար, հաջակցություն

Քաջագնուհու խմբի, որոշվեց, որ Միացյալ Նահանգներ պետք է գործուղվի առանձին ռազմական առաքելություն՝ ի դեմս գեներալ Հակոբ Բագրատունու և զորավար Անդրանիկի [6, էջ 46-55: 14, ք. 74-89]: Վերջիններս հանդես էին գալու համապատասխանաբար՝ իբրև Հայաստանի հանրապետության և Պողոս Նուբարի ներկայացուցիչներ [2, ֆ. 370, ց. 1, գ. 63, թ. 3-4; 20, ց. 265; 21, ց. 282; 10, էջ 140]: Նույն կերպ քաղաքացիական առաքելությանն էր միացել Ազգային պատվիրակության փոխնախագահ Աբր. Տեր-Հակոբյանը՝ իբրև Պողոս Նուբարի ներկայացուցիչ [20, ց. 229; 21, ց. 282] :

ԱՄՆ-ում ՀՀ լիազոր ներկայացուցչի նշանակումը

Փարիզում՝ համատեղ նիստի ընթացքում մանրամասնվեց և որոշ հստակեցում ստացավ նաև քաղաքական խնդիրներին լուծումներ ապահովելու հարցը: Նշված պահին Հայաստանի իշխանությունները գիտակցում էին՝ մեծ տերությունների շարքում ԱՄՆ-ի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման անհրաժեշտությունը: Ուստի, առավելապես այդ նպատակով, Ֆրանսիայից ԱՄՆ մեկնող Քաջագնուհու պատվիրակությանը միանում է Փարիզում ՀՀ պատվիրակության անդամ և Ազգային պատվիրակության փոխնախագահ Գարեգին Փաստրմաճյանը (Արմեն Գարո), որը Հայաստանի կառավարության կողմից նշանակվեց ԱՄՆ-ում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ [2, ֆ. 200, ց. 1, գ. 395, թթ. 1-2, 4]:

Ասել, թե այդ նշանակումով Հայաստանի Հանրապետությունն իրական դիվանագիտական ներկայացուցչություն ունեցավ ԱՄՆ-ում, իհարկե, ճիշտ չի լինի: Դա կարող էր իրականություն դառնալ միայն ԱՄՆ-ի կառավարության հետ պաշտոնական բուն դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո, ինչն էլ՝ որպես բնականոն ընթացք, տեղի կունենար Մեծ տերության կողմից երիտասարդ Հանրապետության ճանաչման արդյունքում: Ուստի, Գ. Փաստրմաճյանն ԱՄՆ-ի բարձրաստիճան ատյաններում և պաշտոնյաների կողմից ընդունվում էր որպես ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ, այսպես ասած՝ «դե ֆակտո»: Ինչևէ, Գ. Փաստրմաճյանի հետ մեկտեղ՝ ԱՄՆ-ում Հայաստանն էին որոշակիորեն ներկայացնում թե՛ քաղաքացիական և թե՛ ռազմական առաքելություններ իրենց ներկայացուցիչներով՝ մաս կազմելով «դիվանագիտական ներկայացուցչության»:

Այսպիսով հարկ է ընդգծել, որ Գարոն ԱՄՆ-ում՝ 1919 թ. վերջին – 1920-ի սկզբին հիմնականում գործում էր Հ. Քաջագնուհու առաքելության շրջանակներում, թեպետ ուներ անհատապես իր առջև դրված պաշտոնական հանձնարարականներ [2, ֆ. 200, ց. 1, գ. 395, թ. 7]:

Դիվանագիտական ներկայացչության գործունեության մեկնարկը

Երբ 1919 թ. հոկտեմբերի 9-ին Հայաստանի առաջին Հանրապետության պաշտոնական պատվիրակությունը ժամանեց Նյու Յորք, Գ. Փաստրմաճյանը վերջինիս կազմում էր [1, էջ 1353: 6, էջ 457: 15, ք. 383; 20, ց. 230; 21, ց. 279] : Նույն օրը երեկոյան նրանք Նյու Յորքից մեկնեցին Վաշինգտոն՝ ամերիկյան կառավարությանը ներկայացնելու հայության խնդիրները: Հոկտեմբերի 10-ին Հ. Քաջագնուհին [11, էջեր 257-261: 8, էջեր 276-280: 17, ք. 109-111]՝ իբրև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական առաքելության նախագահ և Գ. Փաստրմաճյանը [7, էջեր 89-94: 8, էջեր 281-286: 17, ք. 111-114]՝ որպես Հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցիչ, հանդես եկան վկայու-

թյամբ ԱՄՆ Սենատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում՝ «Խաղաղության պահպանումը Հայաստանում» խորագրի ներքո ընթացող լսումներին: Դրանք մեկնարկել էին 1919 թ. սեպտեմբերի 27-ին՝ սենատոր Ջոն Շարփ Ուիլյամսի ներկայացրած բանաձևի շուրջ, որն ԱՄՆ կառավարությանը լիազորում էր ստանձնել հայերի համար դաշնակիցների ծրագրած օգնությունը և ամերիկյան զորքեր տրամադրել Հայաստանին [4, էջ 566: 8, էջեր 29-30: 17, p. 3]:

Քանի որ Հ. Քաջազունու խմբի առաքելության հիմնական նպատակն ԱՄՆ-ից տնտեսական ու քաղաքական աջակցություն ստանալն էր, վերջինիս վկայությունն առավելապես ընդգրկում էր հայ ժողովրդի ազգային, մշակութային, քաղաքական նկարագրի և իրավունքների վերաբերյալ տեղեկություններ: Քաջազունին վստահեցնում էր, որ Ջ. Ուիլյամսի բանաձևով նախատեսվող օժանդակության դեպքում հայերն ի վիճակի կլինեն կազմակերպելու իրենց ինքնապաշտպանությունը, ինչպես նաև սեփական աշխատասիրության ու Հայաստանի բնական պաշարների շնորհիվ կկարողանան վճարել վերցրած վարկերը [11, էջեր 257-261; 8, էջեր 276-280; 17, pp. 109-111]:

Ամբողջությամբ կիսելով Հ. Քաջազունու վկայությունները, Գ. Փաստրմաճյանն իր խոսքում անդրադարձավ Հայաստանի հանդեպ ԱՄՆ-ի խնամակալության հարցին և նշեց նաև, որ խնամակալ ԱՄՆ-ի փոքրաթիվ զորամիավորումները Բաթումում և Երևանում շատ ցանկալի էին և կարևորագույն դեր կխաղային սոսկ իրենց ներկայությամբ, քանի որ մեծ տպավորություն կթողնեն առաջին հերթին հենց Հայաստանի հարևանների վրա [7, էջեր 89-94: 8, էջեր 281-286: 17, pp. 111-114]:

Հայ պատվիրակների վկայությունները կարևոր նշանակություն ունեցան Սենատի ենթահանձնաժողովի անդամների կարծիքների ձևավորման համար: Ենթահանձնաժողովի նախագահ սենատոր Ուորեն Գ. Հարդինգը, որը հայկական հարցերի շուրջ զուսպ կեցվածք էր դրսևորում, մասնավոր զրույցներում ակնարկում էր, թե թերևս խելամիտ կլինեին առաջարկել, որ Երևանի կառավարությանը քաղաքական ճանաչում, ռազմական նյութեր և ֆինանսական վարկ հատկացվի [5, 12.10. 1919]:

Ենթահանձնաժողովի առջև վկայությամբ հանդես գալուց հետո Հայաստանի հանրապետության ներկայացուցիչները սենատոր Ջ. Ուիլյամսի ուղեկցությամբ մեկնեցին Սպիտակ Տուն: Ցավոք, նախագահ Վ. Վիլսոնը վատառողջ լինելու պատճառով չէր կարողացել հանդիպել ՀՀ առաքելության անդամների հետ: Բարձրաստիճան հյուրերին ընդունել էր նրա քարտուղար Ջ. Պ. Թումուլտին: Վերջինս, փոխանցելով Վ. Վիլսոնի ավստանքները հանդիպման չկայանալու հանգամանքի վերաբերյալ, նաև հայտնել էր հայ պատվիրակներին Հայկական հարցի նկատմամբ ԱՄՆ նախագահի համակրանքի մասին [6, էջ 459: 15 p. 385; 20, c. 264; 21, c. 279]:

Հաջորդ մի քանի օրերի՝ հոկտեմբերի 10-11-ի ընթացքում հայ պատվիրակությանն ընդունել էին նաև ԱՄՆ փոխնախագահ Թ. Ռ. Մարշալը, Սենատի մեծամասնության ղեկավար Հ. Ք. Լոջը և փոքրամասնության ղեկավար Գ. Մ. Հիչքոքը, սենատոր Ու. Հ. Քինգը, Պետական դեպարտամենտի քարտուղար Ռ. Լանսինգը [12, 10. 01. 1920: 1, էջ 1351: 5, 15.10. 1919: 6, էջ 45: 18, 13.10.1919]: Մեծ տերության պաշտոնական ամենաբարձր ատյանների որոշ ներկայացուցիչների կողմից, անգամ շատ ջերմ ընդունելությունները,

ինչ խոսք, ոգևորիչ էին: Այդուհանդերձ, դրանք չէին նախատեսում քաղաքական, կամ ռազմական օժանդակության ուղղությամբ որևէ քայլի փորձ: Իրականությունն այլ էր, և դա հասկանալու համար Հայաստանի պատվիրակներին շատ ժամանակ պետք չեղավ: Լոք դիվանագիտական գրույցներ, և հուսադրող ոչ մի խոստում անգամ: Պետքարտուղար Ռ. Լանսինգի հետ հանդիպման ժամանակ Հ. Քաջագունու Բարձրացրած՝ ՀՀ ճանաչման հարցին ի պատասխան ամերիկյան պաշտոնյան ընդամենը խորհուրդ էր տվել պաշտոնական հուշագիր ներկայացնել [6, էջ 464: 20, c. 264; 21, c. 286]:

ԱՄՆ-ի կողմից ոչ քաղաքական, ոչ՝ ռազմական օժանդակության որևէ պատկեր չէր ձևավորվում: Իրականում Մենատի ենթահանձնաժողովի լսումների արդյունքը ոչ այլ ինչ էր, քան մերժում՝ թե՛ մանդատի և թե՛ ռազմական օգնության: Ջ. Շ. Ուիլյամսի բանաձևի վերաբերյալ լսումներն ընդամենը նպաստել էին Կոնգրեսի կողմից միայն հումանիտար օգնության՝ պարենի հետագա մատակարարումների համար բյուջետային միջոցների հատկացմանը: Դա ակնհայտ դարձավ արդեն հոկտեմբերի 16-ին՝ ԱՄՆ ռազմածովային նախարար Ջ. Դենիելսի խոսքից, որը Նյու Յորքում «Մերձավոր Արևելքի օգնության» կոմիտեի համագումարում իր ելույթի ժամանակ գովաբանելով հումանիտար օգնությունը և ընդգծելով վերջինիս կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը՝ փաստացի հաստատեց, որ ԱՄՆ-ը հրաժարվում էր ստանձնել Հայաստանի թե՛ մանդատը և թե՛ ռազմական օժանդակությունը [2, ֆ. 200, ց. 1, գ. 525, թ. 4]:

Թվում էր՝ դրանով ամեն ինչ ասված էր. ռազմածովային նախարարը փոքր մարդ չէր, բայց նայնպես երկրի նախագահը չէր: Ուստի Հանրապետության լիազոր ներկայացուցիչը ջանքեր չէր խնայում իրեն հանձնարարված տարբեր հարցերի շուրջ աշխատանքներ ծավալելու համար՝ իհարկե, առաջնահերթություն տալով քաղաքական խնդիրներին:

ՀՀ լիազոր ներկայացուցչի գործունեության հիմնական ուղղությունները

Գ. Փաստրմաճյանն իր գործունեությունը մեկնարկեց՝ միևնույն ժամանակ կենտրոնանալով երեք ուղղությունների վրա: Այն է՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական և իրավական ճանաչմանը հասնելը, ամերիկյան պետական և հասարակական շրջանակներին Հայաստանի գոյության անհրաժեշտության մասին իրազեկումը, ԱՄՆ-ի կողմից նյութական, տնտեսական, ռազմական և քաղաքական աջակցության ապահովումը: Այս հենքի վրա՝ Գ. Փաստրմաճյանի դիվանագիտական ջանքերի առանցքն էր Հայաստանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի կողմից մանդատ ստանձնելու խնդրի իրականացումը: Վերջինիս ուղղությամբ նա անխնայ աշխատանք էր կատարում [13, pp. 48-58]: Վաշինգտոնում՝ «Կոնգրես հոլլ» հյուրանոցում ՀՀ պաշտոնական ներկայացուցչությունը բացած Գ. Փաստրմաճյանը 1919 թ. աշնանն ու ձմռան սկզբին բավական ակտիվ դիվանագիտական գործունեություն ծավալեց: Նա հանդիպումներ էր կազմակերպում, դիմումներ հղում Սպիտակ տուն, Կոնգրես, Պետդեպարտամենտ, բանակցություններ վարում նաև անհատ ձեռնարկատերերի հետ: Ամերիկյան պաշտոնական, քաղաքական ու հանրային շրջանակներում Ա. Գաբոն քարոզում էր Հայաստանի մանդատային կառավարման անհրաժեշտությունը, միջնորդում սննդի, հագուստի, սերմացուի, գյուղատնտեսական սարքավորումների, ռազմական աջակցության վերաբերյալ [18, 05.10.19, 12.10.19; 1, N 43 էջ 1386-1387, N 44 էջ 1403-1404: 6, էջ 480: 15, pp. 401-402; 13, pp. 49-57; 21, c. 299]:

ՀՀ լիազոր ներկայացուցչի գործունեության կարևորությունն այդ օրերին հատկապես մեծ էր, քանի որ այն համընկել էր մի ժամանակահատվածի հետ, երբ ԱՄՆ-ի պաշտոնական շրջանակների պասիվությունը հայկական հարցերի շուրջ ավելի ու ավելի ակնհայտ էր դառնում: Հայաստանի Հանրապետությանը ցուցաբերվելիք՝ թե՛ քաղաքական, թե՛ ռազմական օժանդակության վերաբերյալ որևէ քայլ չէր արվում: Սենատի ենթահանձնաժողովի լսումները, փաստորեն, ընթացք չունեցան: Ենթահանձնաժողովի զեկույցը չհրապարակվեց և, անգամ, չներկայացվեց ԱՄՆ-ի Սենատի նիստին ոչ միայն 1919 թ. ընթացքում, այլև 1920 թ. սկզբին:

Այս ամենը արդյունք էր ԱՄՆ-ում առկա իրավիճակի: Մի կողմից՝ դեր խաղաց առողջական խնդիրների պատճառով երկար ժամանակով հայամետ նախագահ Վ. Վիլսոնի մեկուսացումը պաշտոնական գործերից, մյուս կողմից՝ ընդհիմադիր հանրապետականների բացասական դիրքորոշումը նախագահի քաղաքականության հանդեպ: Վերջինս հանգեցրել էր նրան, որ ԱՄՆ-ի Սենատը, իր արտաքին քաղաքականության կողմնորոշումներում վերադառնալով Մոնրոյի ուսմունքին, մերժում էր Վերսալյան պայմանագիրը, որի հետ նաև՝ Ազգերի լիգային վերաբերող պայմանագիրը, ուստի նաև՝ մանդատների համակարգը: Կնշանակի, թե մանդատի իրողությունը փակված էր, այլևս գոյություն չունեք: Այս ամենից պարզ է դառնում, որ հայության սպասումները անարդյունք էին մնալու:

Ստեղծված իրավիճակում անհրաժեշտ էր ուշադիր հետևել ԱՄՆ-ի ներքին և դրանից բխող արտաքին քաղաքականության ասպարեզում առաջ եկող նոր դրսևորումներին: Շատ կարևոր էր ուշադրությունը պահել նոր իրադարձությունների և գործընթացների զարգացումների զարկերակին, որպեսզի հայությանը հուզող խնդիրների հետ կապված կարևոր պահերը բաց չթողնվեին, և ճիշտ ժամանակին ապահովվեին անհրաժեշտ քայլեր: Այդ աշխատանքի ծանրության մեծ մասն իր ուսերին էր կրում Գ. Փաստերմաճյանը: Ներդնելով իր պաշտոնական լիազորություններն ու դիվանագիտական կարողությունները՝ նա անխոնջ գործունեություն էր ծավալում վերոնշյալ բոլոր ուղղություններով: ԱՄՆ տարբեր նահանգների մեծ և փոքր քաղաքներում՝ թե՛ հայ համայնքի և թե՛ ամերիկյան բազմաթիվ կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկված հանրահավաքների, հանդիպումների, ի պատիվ ՀՀ կառավարության ներկայացուցիչների տրված ճաշկերպների և այլ արարողությունների ժամանակ ամերիկյան պաշտոնյաների, հայտնի հանրային դեմքերի, ինչպես նաև հայկական քաղաքացիական, ռազմական, դիվանագիտական առաքելությունների ներկայացուցիչների շարքում անվերապահորեն հանդես էր գալիս նաև Ա. Գարոն:

Գ. Փաստերմաճյանի գործունեության ուղղություններն ու բովանդակությունն արտահայտվել է մասնավորապես ամերիկահայ մամուլի էջերում: Հատկանշական են այդ առումով բազմահավաք հանդիսությունների ժամանակ հնչեցրած նրա ելույթներն ու ճառերը, որոնք տպագրվել էին թե՛ անգլալեզու և թե՛ հայալեզու պարբերականներում: Գ. Փաստերմաճյանն ակտիվ գործունեություն էր ծավալել նաև ամերիկահայ պառակտված համայնքի միավորման գործում:

Ռազմական ասպարեզին վերաբերող հարցերի լուծմանը նպաստելու նպատակով Գարոն համագործակցում էր հայկական ռազմական միացյալ առաքելության հետ և վերջինիս ներկայացուցիչների համար հանդիպումներ կազմակերպում ԱՄՆ-ի ռազմական բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ՝ հանձինս նախարար Ն. Բեյքերի, ինչպես նաև պետական քարտուղար Ռ. Լանսինգի [21, c. 286; 13, p. 57]:

Գ. Փաստրմաճյանի դիվանագիտական առաջին քայլերից էր պետքարտուղար Ռ. Լանսինգին՝ իր իսկ պահանջած փաստաթուղթի՝ «Հայաստանի Հանրապետության ճանաչման մասին» Հ. Քաջազունու առաքելության կողմից կազմած հուշագրի ներկայացումը 1919 թ. հոկտեմբերի 28-ին: Չնայած նրան, որ սույն հուշագիրը սենատոր Հ. Ք. Լոջի կողմից նոյեմբերի 10-ին ներկայացվել էր Սենատին և տպվել որպես Սենատի N 151 փաստաթուղթ [2, ֆ. 200, գ. 498, թթ. 20-58: 6, էջ, 465: 19, pp. 3-15; 16, pp. 244-245, 250, 271, 273; 15, p. 389; 21, c. 287; 20, c. 286], ԱՄՆ-ի կառավարությունը ոչինչ չէր ձեռնարկում Հայաստանի Հանրապետության ճանաչման օգտին: Անհաղորդ էր նաև Պետական քարտուղարությունը: Այդուհանդերձ ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչը չէր վիսատվում: 1919 թ. նոյեմբերին-դեկտեմբերին նա մի շարք նամակներ և գրություններ էր ուղարկել Պետքարտուղարություն [13, pp. 52-57]: Նոյեմբերի 3-ին Ռ. Լանսինգին գրած նամակում նշվում էր, որ «Ռուսաստանի կայսրության ավերակների վրա առաջացած Հանրապետությունը, շրջապատված թշնամիներով, կտրված քաղաքակիրթ աշխարհից, առանց նրա բարեկամ մեծ տերությունների որևէ օգնության, տնտեսապես ավերված, դատապարտված սովի և համաճարակների ու բազմաթիվ այլ խոչընդոտների, շնորհիվ իր ժողովրդի հայրենասիրության, համառություն, խոհեմություն և այլ առաքինությունների կարողացել է շարունակել իր գոյությունը տասնյոթ ամիսների ընթացքում» [2, ֆ. 200, գ. 1, գ. 431, թթ. 50-58: 13, p. 52]: Ա. Գարոն պնդում էր, որ հայկական Հանրապետությունն արժանի է օգնության և պարզաբանում բազմաթիվ նպաստավոր հարցեր՝ անդրադառնալով և՛ Ռուսաստանին և հարևան երկրների հետ հարաբերություններին:

Մեկ շաբաթ անց՝ նոյեմբերի 10-ն, որևէ պատասխան դեռ չունենալով, Գարոն պետքարտուղարին է ուղարկում Հայաստանից ստացված՝ Հանրապետությունում սննդամթերքի հետ կապված ծայրահեղ ծանր վիճակի վերաբերյալ հեռագրի պատճենը [2, ֆ. 200, գ. 1, գ. 431, թ. 56]: Երկրում ստեղծված վերոնշյալ ծանր պայմաններից ելնելով՝ Գարոն որպես պաշտոնական ներկայացուցիչ բավական համարձակ և կտրուկ է դիմում պետքարտուղարին, ներկայացնելով տվյալ պահին հայությանն անհրաժեշտ կարիքները: Նա ընդգծում էր, որ Հայաստանի Հանրապետության ճակատագիրն այդ պահին ամերիկյան կառավարության ձեռքում է:

Ամերիկյան բարձրաստիճան պաշտոնյաների և պետական այլ գործիչների հետ ունեցած թե՛ նամակագրական կապերի և թե՛ անձնական շփումների ընթացքում Գարոն 1919 թ. վերջին իր ուշադրությունը կենտրոնացրել էր Հանրապետության ճանաչման հարցին: Այդ քայլերն քաջալերվում էին Հայաստանի կառավարության կողմից: Հանրապետության արտգործնախարարությունից՝ Ա. Խատիսյանից Գարոյին ուղարկված նոյեմբերի 18-ի նամակում Գարոյին հրահանգվում էր. «Դիմել համապատասխան գործողությունների՝ անկախությունը ճանաչելու ուղղությամբ, քանի որ անգլիացիների գնալուց հետո մենք ամերի-

կացիների հովանավորության տակ ենք, Բայց դա ավելի շատ պլատոնիկ բնույթ է կրում՝ քանի որ Հայաստանում գտնվող ամերիկացիները չունեն զորք և զենք կանխելու համար տաճիկների ներխուժումը Հայաստանի Հանրապետություն» [2, ֆ. 200, ց. 1, գ. 395, թթ. 4-5]: 1919թ. վերջին այս հանձնարականը խիստ արդիական դարձավ՝ կապված ԱՄՆ-ի քաղաքական կողմնորոշումներում ակնհայտ փոփոխությունների հետ, այն է՝ մանդատային կուրսի փոփոխությունը դեպի անկախություն [20, ց. 291]:

Ու թեև 1919 թ. վերջին քաղաքական հարցերի շուրջ ձեռքբերումներ գրեթե չկային, ՀՀ լիազոր ներկայացուցչի ջանքերն ամբողջությամբ անարդյունք չէին: Գ. Փաստրմաճյանն իր բաժին ներդրումն էր ունեցել 1919 թ. վերջին ԱՄՆ-ում՝ ՀՀ-ի օգտին տնտեսական օգնության առումով ձեռք բերված հաջողություններում: Քաջագնունին հեռագրում էր Հայաստան, որ ԱՄՆ-ը 35 հազար տոննա ալյուր էր վաճառել, որ նոյեմբերի 28-ին առաջին նավը՝ 8.500 տոննա հացամթերքով Նյու Յորքից ճանապարհվել է Բաթում [2, ֆ. 200, ց. 1, գ. 20, թթ. 184-185]: Ըստ Քաջագնունու՝ Հայաստանի համար նախատեսված բեռով երկրորդ շոգենավը Նյու Յորքից մեկնելու էր դեկտեմբերի առաջին օրերին:

ԱՄՆ-ում Գարոյի քաղաքական քարոզչության առաքելությունը, որը ոչ միայն հստակ դրսևորվում էր ամերիկյան պաշտոնյաների հետ բանակցություններում, այլև արտացոլվում էր նրա ելույթներում, ճառերում, հարցազրույցներում և վկայություններում, ուղղված էին Հայաստանը՝ որպես լեգիտիմ և կայուն պետություն, ներկայացնելուն: Վերջինից ելնելով՝ Գարոն հաճախ շեշտում էր անկախ Հայաստանի կարևոր ռազմավարական դերը Կովկասում՝ որպես քաղաքական կայունության ապահովող ուժի և քրիստոնյա արժեքների պահպանման ամրոցի [20, ց. 291]: Նրա կոչերում մշտապես ընդգծվում էին հայ ժողովրդի կրած տառապանքները, հատկապես՝ ցեղասպանության ժամանակ և հետո, և միջազգային հանրության՝ հայ ազգին օգնելու բարոյական պարտքը:

1920 թ. սկզբին, երբ ԱՄՆ-ը դեռևս չէր ճանաչել Հայաստանի Հանրապետությունը, Գ. Փաստրմաճյանը քաղաքական խնդիրների շուրջ տարվող աշխատանքներում առաջնահերթությունն ամբողջությամբ տալիս էր երիտասարդ հայկական պետության ճանաչմանը: Դա նաև ՀՀ կառավարության հանձնարականն էր: Այն խիստ արդիական դարձավ ոչ միայն այն պատճառով, որ դաշնակից պետություններն հունվարին ճանաչեցին Հայաստանի Հանրապետությունը, այլև կապված էր ԱՄՆ-ի քաղաքական կողմնորոշումներում ակնհայտ փոփոխությունների հետ: Այն է. մանդատային կուրսի փոփոխությունը դեպի անկախություն: 1920 թ. սկզբին Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչելու հարցն ապահովելու նպատակով Գ. Փաստրմաճյանը նամակագրական փոխադարձ կապ էր հաստատել պետական քարտուղար Ռ. Լանսինգի և, անգամ, նախագահ Վ. Վիլսոնի հետ: Գ. Փաստրմաճյանի անմնացորդ ջանքերը մեծ հաջողությունների չբերեցին: Թեև ապրիլի վերջին ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչվեց դե-ֆակտո, միայն մայիսի 15-ին սենատոր Ջ. Ուիլյամսի՝ Հայաստանին ռազմական օգնություն ցուցաբերելու մասին ամբողջությամբ ձևափոխված և նախնական իմաստը կորցրած բանաձևը ներկայացվեց Սենատի լրակազմ նիստին և մերժվեց: Կես ամիս հետո ԱՄՆ-ի Սենատը պաշտոնապես մերժեց ՀՀ-ի մանդատը:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. 1919 թ. ամռանը Հայաստանի Հանրապետության համար ԱՄՆ-ի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը մեծ նշանակություն ստացավ: Դա հատկապես էր կարևորվում, քանի որ մյուս դաշնակից Մեծ պետությունները տնտեսական և, ավելին, քաղաքական որևէ լուրջ քայլ չէին կատարում Հայաստանի Հանրապետությանն աջակցելու ուղղությամբ:

Ուստի Հ. Քաջազնունու քաղաքացիական պատվիրակության շրջանակներում՝ Հայաստանի կառավարության կողմից ԱՄՆ-ում ՀՀ լիազոր ներկայացուցիչ նշանակված Գարեգին Փաստրմաճյանի (Արմեն Գարո) ժամանումն ԱՄՆ կարևոր դեր էր խաղալու: Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցչի առկայությունն ԱՄՆ-ում կրելու էր մշտական բնույթ՝ ի տարբերություն քաղաքացիական և ռազմական պատվիրակությունների, որ ժամանել էին ԱՄՆ հատուկ կարճատև առաքելությամբ: Վերջիններիս հետ համագործակցելուց՝ տնտեսական և ռազմական հարցերի շուրջ բանակցություններ և քննարկումներ վարելուց զատ՝ Արմեն Գարոն 1919 թ. վերջին – 1920 թ. սկզբին զբաղված էր քաղաքական հարցերին և առաջին հերթին՝ ՀՀ անկախության իրավական ճանաչմանը լուծում ապահովելու գործունեությամբ: Գ. Փաստրմաճյանի ակտիվ գործունեությունն առանձնակի քաղաքական հաջողությամբ չպսակվեց: 1920 թ. ապրիլի վերջին ԱՄՆ կառավարությունը ճանաչեց Հայաստանի անկախ Հանրապետությունը՝ ընդամենը դե ֆակտո, իսկ Գարոյի՝ իբրև դեսպանի պաշտոնապես ճանաչումն էլ որևէ կերպ չէր նպաստելու ԱՄՆ-ի կողմից ՀՀ մանդատի ստանձնմանը: Վերջինիս քաղաքական գործունեության հիմնական ձեռքբերումն եղավ ամերիկյան պետական և հասարակական շրջանակներին Հայաստանի գոյության անհրաժեշտության մասին իրազեկումը:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. «Առջնակ Հայաստանի»: Նյու Յորք: 1919: N 42, 1353, 1351 էջեր: N 43, 1386-1387 էջեր: N 44 1403-1404 էջեր:
2. Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ).
 ֆ. 200, ց. 1, գ. 20, թթ. 184-185: ֆ. 200, ց. 1, գ. 290, թթ. 55-60: ֆ. 200, ց. 1, գ. 395, թթ. 1-2, 4:
 ֆ. 200, ց. 1, գ. 395, թթ. 4-5: ֆ. 200, ց. 1, գ. 395, թ. 7: ֆ. 200, ց. 1, գ. 431, թթ. 50-58:
 ֆ. 200, ց. 1, գ. 431, թ. 56: ֆ. 200, ց. 1, գ. 498, թթ. 20-58: ֆ. 200, ց. 1, գ. 525, թ. 4:
 ֆ. 200, ց. 2, գ. 59, մաս 2, թ. 1: ֆ. 370, ց. 1, գ. 63, թթ. 3-4
3. Հայաստանի Հանրապետության պաշտամենտի նիստերի արձանագրություններ 1918-1920 թթ.: Երևան: 2010: 616+16 էջ:
4. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923): Կազմ. Ջ. Կիրակոսյան, Ռ. Սահակյան: Երևան: 1972: 809 էջ:
5. «Հայրենիք»: Պոսթոն: 12.10. 1919: 15.10. 1919: 19.10.1919:
6. Հովհաննիսյան Ռ. Հայաստանի Հանրապետություն, Վերսալից-Լոնդոն 1919-1920: հ. II: Երևան: 2014: 708+8 էջ:
7. Ղամբարյան Ա. Գ. Փաստրմաճյանի հաղորդումը ԱՄՆ սենատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում (հոկտեմբեր, 1919թ.) // “Регион и мир”: Գիտավերլուծական հանդես: Երևան: 2020: N 6: 89-94 էջեր:
8. Ղամբարյան Ա. Խաղաղության պահպանումը Հայաստանում. խումբներ ԱՄՆ-ի Սենատի Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում (27.09.19-10.10.19): Երևան: ՀՀ ՀԱԱ պատմ. ինստ. հրատ.: 2022: 356 էջ:

9. **Ղամբարյան Ա.** Հայաստանի առաջին Հանրապետության ռազմական առաքելությունն ԱՄՆ-ում (1919 թ. վերջ – 1920 թ. ամառ) // “Регион и мир”: Գիտավերլուծական հանդես: Երևան: 2022: N 6: 46-55 էջեր:
10. **Ղամբարյան Ա.,** Հայաստանի առաջին Հանրապետության քաղաքացիական առաքելության գործունեությունն ԱՄՆ (1919թ. վերջ - 1920թ. սկիզբ) // Պատմա-բանասիրական հանդես: Երևան: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.: 2021թ.: N 3: 134-149 էջեր:
11. **Ղամբարյան Ա.** Հ. Քաջազնունու հաղորդումը ԱՄՆ սենատի ադոպտիվ հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում (հոկտեմբեր, 1919) // Պատմա-բանասիրական հանդես: Երևան: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.: 2019թ.: N 3: 254 -261 էջեր:
12. «Յառաջ»: Երևան: 10. 01. 1920:
13. **Ghambaryan A.** *The Diplomatic Activity of The Plenipotentiary Representative of The Republic of Armenia G. Pasdermadjian (Armen Garo) in the USA at the End of 1919* // Լրաբեր հասարակագիտական գիտությունների (Herald of Social Sciences): Երևան: 2024: N 3: 48-60 էջեր:
14. **Ghambaryan A.** *The Millitary Mission of the First Republic of Armenia and Commander Andranik* // “Բանբեր հայագիտության”: Հայագիտական միջազգային հանդես: Երևան: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն հրատարակչություն»: N 3 (30): 74-89 էջեր:
15. **Hovannisian R.** *From Versailles to London, 1919-1920. Vol. II.* Berkley-Los Angeles-London. 1982. 603 p..
16. *Journal of Senate, 66 Congress, 1st Session.* 1919. Washington.
17. *Maintenance of Peace in Armenia. Hearings before Subcommittee of the Committee on Foreign Relations. United States Senate, Sixty-Sixth Congress, First Session on S.J.R..* Washington. 1919. 125 p..
18. «New York Times». New York. 13.10. 1919; 05.10.19; 12.10.19.
19. *The Republic of Armenia. A Memorandum on the Recognition of the Government of the Republic of Armenia Submitted by the Special Mission of the Republic of Armenia to the United States.* Presented by Mr. Lodge, November 10, 1919 - Ordered to be printed. Washington. Government Printing Office. 1919. 15 p..
20. **Махмуриян Г.** *Армения в политике США 1917-1923 гг..* Ереван: Институт Истории НАН РА. 2018. 608 с..
21. **Ованнисян Р.** *Международные отношения Республики Армения 1918-1920.* Ереван: Изд-во «Տիգրան մեծ». 2007. 890 с..

References

1. "Armenia's Kochnak " [*Kochnak Haiastani*]. New York: 1919. N 42, 1353 pp, 351 pp.. N 43, 1386-1387pp.. N 44, 1403-1404 pp. (in Armenian)
2. The National Archive of Armenia (NAA) [*Hayastani azgayin arkhiv (HAA)*]. (in Armenian)
 fund 200, reg.1, file200 f.184-185: f. 200, reg.1, fil290, f.55-60 f. 200, reg.1, file395, f.1-2,4:
 fund 200, reg.1, file 395, f.4-5: f. 200, reg.1, file395, f 7: f. 200, reg.1, file431, f.50-58:
 fund 200, reg.1, file 431, f. 56: f. 200, reg.1, file 498, f.20-58: f. 200, reg.1, file 525, f. 4:
 fund 200, reg.2, file 59, part 2, f. 1: f. 370, reg.1, file 63, f. 3-4:
3. Minutes of the Sessions of the Parliament of the Republic of Armenia 1918-1920 [*Hayastani Hanrapetout 'yan parlamenti nisteri ardzanagrout 'younner 1918-1920 t' t']*. Yerevan. 2010: 616+16 p.(in Armenian)
4. Armenia in the documents of international diplomacy and Soviet foreign policy (1828-1923) [*Hayastanē mijazgayin divanagitout 'yan ev sovetakan artak 'in k'aghak 'akanout 'yan p 'astat 'ght'eroum (1828-1923)*]. Compiled by J. Kirakosyan, R. Sahakyan. Yerevan. 1972. 809 p. (in Armenian)
5. "Haireniq" [*Haireniq*]. Boston. 12.10.1919, 15.10.1919, 19.10.1919. (in Armenian)
6. **Hovhannisyan, R.** The Republic of Armenia, from Versailles- to London 1919-1920 [*Hayastani Hanrapetout 'youn, Versalits '-London 1919-1920*]. Vol. II. Yerevan. 2014. 708+8 p. (in Armenian)
7. **Ghambaryan, A.** Statement of G. Pasdermadjian to the Subcommittee of the Committee on Foreign Relations United States Senate (October, 1919) [*P'asdermajyani haghordoumē AMN senati artak 'in*

- haraberout'youneri handznazhoghovi ent'ahandznazhoghovoum (hoktember, 1919t']. // "Region and World". Scientific-analytical journal. Yerevan: 2020: N 6: 89-94 p.. (in Armenian)*
8. **Ghambaryan, A.** Maintenance of Peace in Armenia. Hearings before Subcommittee of the Committee on Foreign Relations (27.09.19-10.10.19) [*Khaghaghout'yan pahpanoumē Hayastanoum: Isoumner AMN-i Senati Artak'in haraberout'youneri handznazhoghovi ent'ahandznazhoghovoum (27.09.19-10.10.19).* Yerevan: Institute of History of the RA NAS: 2022: 356 p.
 9. **Ghambaryan, A.** The Military Mission of the First Republic of Armenia in the USA (summer of 1920) [*Hayastani Arajin Hanrapetout'yan razmakan arak'elout'younn AMN-oum (1919 t'. verj – 1920 t'. amar)*] // "Region and World". Scientific-analytical journal. Yerevan. 2022. No. 6. 46-55pp. (in Armenian)
 10. **Ghambaryan, A.** The Activities of the Civil Mission of the First Republic of Armenia to the USA (end of 1919 - beginning of 1920) [*Hayastani Arajin Hanrapetout'yan k'aghak'ats'iakan arak'elout'yan gortsouneowt'younn AMN (1919t'. verj - 1920t'. skizb).* // Historical and Philological Journal. Yerevan. "Science" Publishing House of the NAS of the Republic of Armenia. 2021. N 3. 134-149 pp.. (in Armenian)
 11. **Ghambaryan, A.** Statement of H. Kajaznuni to the Subcommittee of the Committee on Foreign Relations United States Senate (October, 1919) [*H. K'ajaznounou haghordoumē AMN senati artak'in haraberout'youneri handznazhoghovi ent'ahandznazhoghovoum (hoktember, 1919)*] // Historical and Philological Journal. Yerevan. "Science" Publishing House of the RA NAS. 2019. N 3. 254 -261 pp.. (in Armenian)
 12. "Yaraj" [*«Yaraj»*]. Yerevan. 10.01.1920.
 13. **Ghambaryan, A.** The Diplomatic Activity of The Plenipotentiary Representative of The Republic of Armenia G. Pasdermadjian (Armen Garo) in the USA at the End of 1919 // Herald of Social Sciences. Yerevan. 2024. No. 3. pp. 48-60. (in Armenian)
 14. **Ghambaryan, A.** The Millitary Mission of the First Republic of Armenia and Commander Andranik // "Review of Armenian Studies". International Journal of Armenian Studies. Yerevan: "Science" Publishing House of the NAS of the Republic of Armenia. No. 3 (30). 74-89 pp.. (in Armenian)
 15. **Hovannisian, R.** From Versailles to London, 1919-1920. Vol. II. Berkley-Los Angeles-London. 1982. 603 p..
 16. Journal of Senate, 66 Congress, 1st Session. 1919. Washington.
 17. Maintenance of Peace in Armenia. Hearings before Subcommittee of the Committee on Foreign Relations. United States Senate, Sixty-Sixth Congress, First Session on S.J.R.. Washington. 1919. 125 p.
 18. «New York Times». New York. 13.10. 1919; 05.10.19; 12.10.19.
 19. The Republic of Armenia. A Memorandum on the Recognition of the Government of the Republic of Armenia Submitted by the Special Mission of the Republic of Armenia to the United States. Presented by Mr. Lodge, November 10, 1919 - Ordered to be printed. Washington. Government Printing Office. 1919. 15 p..
 20. **Makhmuryan, G.** Armenia in the U.S. Politics of 1917-1923 [Armenia v poltike SSHA v 1917-1923]. Yerevan. Institute of History of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. 2018. 608p.. (in Russian)
 21. **Hovhannisyan, R.** Foreign Relations of the Republic of Armenia 1918-1920 [*Mezhdunarodniye otnosheniya Respubliki Armenia 1918-1920*]. Yerevan. Publishing House "Tigran mets". 2007. 890 p.. (in Russian)

Ընդունվել է / Received on: **26. 10. 2025**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **04. 11. 2025**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **10. 12. 2025**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արմենուհի Վանյայի ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ
ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, Երևան, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ armenuhi.ghambaryan@gmail.com / ORCID.org/0009-0005-5102-3725

Armenuhi Vanik GHAMBARYAN: PhD in History, Associate Professor,
Senior Researcher at the Institute of History of NAS, Yerevan, RA.
e-mail: armenuhi.ghambaryan@gmail.com / ORCID.org/0009-0005-5102-3725